

הספרות היא שקיעה ומעוף

הקורא ביצירה יורד אל עומק מסוים של חומר בוצי, נוזלי או מוצק המצוי בטקסט, והוא אינו יכול להימלט מעקבות הדרך טביעות הרגל שהוטבעו בעת היעשות היצירה.

מצדק יהיה לשאול "מהי ספרות?" אך ורק אם נכיר שספרות תמיד היתה אחת ויחידה מסוגה, וכזאת היא עדיין. לא יהיה נכון לשאול על ספרות מתוך הנחה שהיא תופעה משתנה, שיש לה אופנות כאלה ואחרות, התואמות בנקודות מסוימות את רוח הזמן. נושאים ורעיונות מגוונים שמציגה הספרות בחומרי היצירות שלה לאורך ההיסטוריה, הם אינם עדות לשלל פניה ולכך שאין היא דבר חד-משמעי. אכן, הדיון על מהי ספרות לדידי אינו דיון מאפשר וקונטינגנטי, אלא הוא הכרה בכך שהיא בראש-ובראשונה מהותנית, שביסודה היא נושאת אמת אבסולוטית אחת ובלתי-משתנה. המחשבה על הספרות נעשית מעניינת אם יורדים לשורש מהותה ומנסים להבין את יסודה. המשימה אינה קלה, שכן פרט לכך שהיסוד הטבוע והמובנה בתוכה הוא מורכב ובעל רבדים שונים, הספרות נגועה, אמנם בעקיפין, בשניים: היצירה הספרותית הכתובה-הגמורה וקהל קוראיה. נדמה כי שני אלה מפקיעים מן הספרות את האפשרות להיות נושאת יסוד סגולי אחד. כי איך תהיה סגולית אם השניים הללו רב-גוניים ומשתנים כל כך במהלך השנים? אולם יש להבין שאין קשר בין התחלפותה של היצירה הכתובה והקהל הקורא בה, ליסוד מהותה של תופעת הספרות. יצירות שנכתבו לפני אלפיים שנה או מאה שנה, או בעשור האחרון, על שלל נושאים, סוגותיהם וסגנונותיהם, וכן הקוראים המשתנים מן העבר וההווה, הם רק מעטפת חיצונית למקרה הספרות. בדיבורי על הספרות אני מתעלם גם ממעשה הכתיבה. שכן, ספרות אינה כתיבה, והדיון על כתיבה הוא אירוע אחר השייך לתחום אחר (מעניין לראות שבשפות הלטיניות קיימת זיקה מידית בין המילה "ספרות" למילה "אות". כך, למשל, בצרפתית: Littérature ו-Lettre, כלומר הגוף של כל דבר-עבודה כתוב, בעוד שבעברית נגזרת המילה "ספרות" מדיבורי על הספרות).

משורש ס.פ.ר, ובכך מתרחשת הטיה מובלעת אצל הקוראים, הרואים בה בעיקר דבר-ספר (דבר-סיפורי). על כן יש לדבר באופן ענייני על המרכיב העיקרי שהופך את הספרות לספרות, ובעיקר לאחת ולבלעדית, והוא לדעתי: שקיעה ומעוף.

לא שתי מילים ושתי התרחשויות כפי שנדמה, שכן ה"שקיעה" ממשיכה אל ה"מעוף" והתופעה הבסיסית-היסודית המתרחשת בזכותם כולה הומוגנית, משותפת ואחת. מהי אם כן התופעה "שקיעה ומעוף"? ובכן, ספרות מתרחשת כאשר תחילה נחוות השקיעה, ומתוכה נמשך המעוף. ספרות מתחילה מיד כאשר הקורא "יורד מטה" אל "טביעת הרגל" השקועה-כבר והיצוקה, המצויה בדבר הכתוב. השקיעה היא אותה תחושה והכרה המופעלת בקורא בכל פעם מחדש, רוצה לומר: הקורא ביצירה יורד אל עומק מסוים של חומר בוצי, נוזלי או מוצק המצוי בטקסט, והוא אינו יכול להימלט מעקבות הדרך של אותן טביעות הרגל שהוטבעו בעת היעשות היצירה. מצע זה מוביל להשתקעות אצל הקורא. הוא אינו מתאמץ מכיוון שכבר הונחו לפניו העקבות, ובו-בזמן מודעות לסובב אותו הולכת ופוחתת בעטיה של השקיעה. מדובר בנפילה אל עומק ובריכוז תשומת הלב מצד הקורא, בהתעמקות המצב החדש שלו כפי שהוא נגלה לו מן הטקסט.

"הנחת הרגל" של הקורא על הפלטפורמות היצוקות-כבר מעניקה לו תחושת ביטחון ושיווי משקל. הוא נצמד אל המתרחש במילים הכתובות הנושאות את "גן השקיעה" (לא כל היצירה היא שקיעה), וכתוצאה מכך מתעורר בו הרצון להיטמע בהן ובמה שהן מייצגות – הדמויות, העלילה, הדוברים, המקצב והמבנה השירי, האמצעים האמנותיים הפרוזאיים והשיריים, וכמובן סחף ההבנות והרגשות הבא בעקבותיהם. נסו לדמיין כיצד שוקעת הרגל ונתמכת בחוזקה היצוקה של העומק המסוים, וכיצד הרגשה זאת גורמת לביטחון, לעיתים להזדהות, להתייצבות הגוף והנפש. אופני השקיעה אמנם משתנים, אך הופעתה היא אורגנית וקבועה בעת תחילתו של מקרה הספרות, ולטעמי אי-אפשר לנו בלעדיה, כשם שלא ניתן שלא יקרה המעוף המופיע בעקבותיה, שאם לא כן יהיה מקרה שונה ולא מקרה של ספרות.

המהלך שלה המתגבש לקראת שלם מתרחש ככל שמתקדמים צעדיו של הקורא על החתימות היצוקות בטקסט, וכתוצאה מכך הולכת ומתגברת אצלו ההבנה והניסיון שאי-אפשר שלא לדרוך בעומק השקיעות, שגם הוא, העומק, משתנה, ומשתנה גם סדר הופעתן של השקיעות, ובנוסף מתחזקת אצל הקורא הידיעה שהן לא שלו, אלא של דבר אחר (של מישוהו אחר), והן לא בשליטתו. אורז מתעוררת בו אי-נחת מסוימת, ואם התחיל המפגש עם הכתוב בהשתקעות מבוטחת ומאוזנת, הרי שעם המשכו של המפגש נוצר מצב לא מוכר, זר במידת מה, עד כי בהלה במינוחים שונים תוקפת את הקורא. ברגעים אלה הוא נדרש (אם בכוחותיו שלו, אם בכוחו של הדבר הכתוב הדוחף אותו) להתנער ולהימלט מתוך המצע השקוע, להתרומם ממנו בתעופה מעלה מהר ככל האפשר.

בנקודה אחרונה זו מתחיל המעוף, והוא כאמור חלק אינטגרלי והמשכי במקרה הספרות. כשם שהשקיעה אל טביעות הרגל הקיימות הכרחית משום שזאת הדרך היחידה העומדת לרשות הקורא, והיא אינה נתונה לבחירתו או להחלטתו (דבר בספרות לא נתון לבחירת הציבור או הזמן ההיסטורי, נקודה שיש לתת עליה את הדעת בכובד-ראש), כך גם המעוף המופיע אחריה ומשלים אותה.

הפחד והצורך לברוח מן ההטבעות היצוקות מובילים לתמריץ, להרמה נמרצת, להסתערות רוגשת כלפי מעלה, הם לוקחים אל ריחוף באוויר וביחד מחוללים את המעוף המביא את הספרות לידי השלמה וגימור. כאן טמונה ייחודיותה, כלומר, מדובר בכפייה של מופע הספרות עלינו, זאת המניפסטציה שלה; ההפעלה שלה על הקורא המכריחה אותו הן להיות נטמע מטה במצעים השקועים, והן נסחף ועולה ברחף בעל-כורחו, וכל זה במסלול של מערך רגשות ותובנות. זוהי תנועה הכרחית ובלתי-נשלטת, מקיצון נמוך ועמוק אל קיצון נוסק אל הגובה, ובה בעת גם המרחקים המשתנים ביניהם משתתפים במקרה הספרות.

מידת העומק של טביעת הרגל השוקעת, או מרחק הגובה של התעופה, יש להם יחד השפעה על איכותה של היצירה הספרותית, והם נוצרים אם בידיהם של הכותב או הכותבת, אם מכוחה של השפה הנמצאת ברשותם, אם משילובם של השניים. השאלה כיצד נוצרות הטביעות היצוקות המובילות לנסיקה היא מתחומה של הכתיבה ולא של הספרות, וגם היא רחבה ודורשת דיון אחר. כך גם לגבי המדדים המשתנים של המעוף והשקיעה. לדיוננו הקצר כאן אני רק מציג אותם, כלומר את הרכיב המשותף שהם, ואני מבקש להפנות את תשומת הלב אליו, וגם לשאלה עד כמה אנו מבחינים בו ומבינים שהוא העושה את הספרות לספרות (המקרים בהם נדמה שיש "ספרות" ושאינן בהם שקיעה ומעוף הם תופעה שמצריכה שאלה נפרדת). שכן, לתחושת, המיומנות והצורך ההרגלי לזהות את הרכיב המהותני גם הם נדרשים, ואפשר שעם השנים הם הופכים ללא מאוד מעשיים, ממוסמסים, או לא רלוונטיים ולא שימושיים, ועל חשבוננו של הכושר הנדרש הזה באים פרמטרים אחרים שהופכים את הקערה על פיה וקובעים בקרב ההמון את התשובה לשאלה "מהי ספרות?" (זוהי תמיד שאלה הנוגעת בהמון, ולא ביחיד).

לא אתעכב עליהם מפאת קוצר היריעה. הנקודה החשובה לטעמי היא עד כמה בכלל מודע הקורא לקיומו של היסוד "שקיעה ומעוף". והנה כאן אני בכל זאת מבקש לקשור אותו אל הכתיבה, שכן היווצרותו כאמור מתרחשת בעת המעשה הנכתב עצמו, ולא בזמן של יציאה אל מרחב הספרות הציבורי – ואת זה על הקורא להבין היטב. כלומר, הרכיב בעל המהות היסודית "שקיעה ומעוף" המופיע במקרה הספרות, הוא תהודה מתמשכת ונמשכת מתוך עולמם הפרטי והפנימי של הכותב או הכותבת בעת "מעמד הכתיבה". כוחו של היסוד גדול כל כך עד כי גליו מגיעים ברדיוסים בלתי פוסקים ומתחדשים גם אל החוץ של הכתיבה, אל הפוסט-כתיבה, אל הספרות. חוויית הספרות המפעמת בקורא בזכות יסוד ה"שקיעה ומעוף" מגיעה אליו משום שבעת הכתיבה עצמה הוא חזק אלף מונים מאשר במקרה הספרות.

שם, בכתיבה, מתחילים הדברים. ואין זאת אמירה של התנשאות מצד הכותב והכותבת (ליצור את היסוד זאת פעולת מחצבה קשה ומייגעת, מטלטלת ומרגשת לטוב ולרע ומחירה גבוה מאוד), אלא היא הדרך האחת והיחידה (וגם בכך יש סגוליות) של היוצרים העוסקים בכתיבה לשתף את הקורא במידת האפשר המקסימלית של עולמם. אם לא ינהגו כך, אם לא ייצקו את החותמות העמוקות ולא יגרמו לנו לחוש ביטחון ולאחריו בהלה שתגרום לנו לעוף אל הגובה, הרי שלא נרגיש את הסופרים והמשוררים, לא נידבק אליהם, לא תהיה הכתיבה בדרך אל הספרות.